

Гнатюк Л.Р.

доцент кафедри комп'ютерних
технологій дизайну

Національний авіаційний університет

ПОНЯТТЯ „ОБРАЗ” ТА „ІКОНА” ЗІ СХІДНОХРИСТИЯНСЬКОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Розглядаються проблеми в розумінні та сприйнятті ікони, переосмислення образної мови ікони зі східнохристиянської перспективи, з точки зору передавання, традиції, богослов'я, а також у відповідності до культурної мови епохи.

Ключові слова: зображення, образ, ікона, традиція, східнохристиянська перспектива, історія, культура.

Аннотация. Гнатюк Л.Р. Понятие «образ» и «икона» согласно восточнохристианской перспективы. Рассматриваются проблемы в понимании и восприятии иконы, переосмысления образного языка иконы в соответствии с восточнохристианской перспективой, с точки зрения предания, традиции, богословия, а также соответственно культурному языку эпохи.

Ключевые слова: изображение, образ, икона, традиция, восточнохристианская перспектива, история, культура.

Summary. Gnatyuk L.R. The concept of «an image» and «an icon» according to Eastern Christian perspective. The problems of understanding and perception of an icon, a reinterpretation of its image-bearing language from the Eastern Christian perspective, theological traditions as well its conformity with the cultural language of the era are examined.

Key words: image, icon, tradition, Eastern, Christian, perspective, the history, culture.

Постановка проблеми. Іконопочитання у своїй основі залишається незмінним з часів Сьомого Вселенського собору. Однак протягом всієї історії Церкви виникали та виникають нові проблеми в розумінні та сприйнятті ікони. Ікона потребує богословського переосмислення кожною епохою на зрозумілій для цієї епохи мові. Ікона, будучи невід'ємною частиною новозавітної Церкви, часто замінюється антиіконою. Важливим є поставити питання: що таке ікона?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання місця ікони, відношення до неї розглядали С.Алексеев, Н.Антонов [1]. Спроби осмислити ікону, як частину передавання та літургії церкви робили Н.Троїцький, Л.Успенський, П.Флоренський, І.Язикова [7; 8; 9]. Однак, вищезазначені дослідження не вичерпали проблематики, а саме специфіки формування, етапів розвитку та особливостей сприйняття ікони в різних культурних періодах.

Ціль роботи. Визначити поняття «образ» та «ікона» зі східнохристиянської перспективи, з урахуванням православної традиції та у співвідношенні до сучасної культури.

Основні результати дослідження. Ікона вважається богословським мистецтвом, оскільки є невід'ємною частиною православної Традиції, тобто внутрішнього життя Церкви, яка є продовженням Божого Воплочення (початки християнства – переслідування – догматичні дебати над образом – іконоборство), і є закоріненою у Літургії та Євангелії. Семантика храму підпорядкована церковним канонам проведення богослужіння, обрядових дійств та формування відповідного сакрального простору з його предметним середовищем і художнім оформленням. П.Флоренський писав: «тут усе – архітектура, живопис, спів, проповідь, дійства, – працює на створення єдиного образу іншого світу, перетвореного, у якому царює Бог» [9].

Ікона представляє інший вимір образу як такого, зокрема його трансцендентність, і виходячи поза межі цього світу робить Божий світ присутнім тут і тепер. Розглядаючи феномен ікони слід завжди брати до уваги такі три виміри: науковий, мистецький та богословський, що становлять органічну єдність ікони. Без богословського елементу ікона є лише документом, який представляє історичну подію чи особу, втрачаючи при цьому свою суть (душу) [2]. Без наукового елементу важко говорити про трансцендентний вимір, об'єктивність та відділити первинне від другорядного, а без мистецького елементу набувається здатність критикувати те, що не піддається критиці.

Згідно з православною традицією ікона є богослов'ям в образі, оскільки за допомогою ліній та фарб вона розкриває догматичне, моральне та літургійне життя Церкви [3]. І саме в цьому контексті ікона розглядатиметься у цьому курсі. Тобто ікона не розглядатиметься як предмет історії мистецтва чи як антикварна цінність, але, передусім, як початок молитви, як Об'явлення самого Бога.

Ціллю ікони є уможливити зустріч віч-на-віч зі зображуваною особою і тому часто можна почути,

Надійшла до редакції 24.06.2011

що ікона „пишеться”, а не малюється, оскільки вона призначена для спілкування, для того, щоб бути дверима між обома світами. Ікона представляє Правду у візуальний спосіб в усі часи, і не менше у сьогодні, де постійно наголошується та пропагується роль будь-якого зображення. Та на відміну від будь-якого твору мистецтва, ікона є вимогливим мистецтвом, яке спонукає споглядача до відповіді.

На питання „ що таке ікона,” можливі дуже різноманітні відповіді так як в контексті нашої культури саме слово „ікона” набуло різних значень. І саме ця багатозначність спричинила втрату автентичного змісту поняття „ікона”.

У мові сучасної культури поняття „ікона” дуже широке. Сучасна культура послуговується словами запозиченими з релігійного контексту у доволі таки вільний спосіб, ці слова набувають нового значення (напр.: „культовий”, „медитація”, „священний”, „духовність”).

Слово ікона, може означати знак, візуальний образ, котрий наштовхує на ряд наступних понять, тем, ідей, котрі часто не відповідають нашому богословському розумінню ікони. Спробуймо сформулювати визначення, дефініції ікони в богослов'ї. Ікона – візуальний образ на християнську тему. Однак, таке визначення охоплюватиме доволі широкий спектр зображень. Це може бути і шедевр Леонардо, також ілюстрація в книжечці Свідків Єгови, тощо. Однак жодне з них не є іконою у тому сенсі, котрого дошукуюсь. Спробуймо інше визначення ікони. Ікона – це мова про Бога, виражена у певній системі візуальних знаків. Такому визначенню бракує одного суттєвого компонента, а саме богословського. Бо чого властиво говоримо про „богослов'я ікони”? Не лише тому, що це візуальний образ на християнську тему. Ікона як богослов'я вимагає духовного подвигу. Щодо ікони християнин не може поводитись нейтрально. Ікона вимагає відношення! Іншими словами, ікона це початок діалогу, а діалог це вже ніщо інше як богослов'я.

Історія богослов'я ікони проходить той самий шлях розвитку, що і усе інше богослов'я. Тут також були хиби, подвиги, соборові рішення. Як і все богослов'я, ікона мала свої занепади і розквіти. Богослов'я ікони це не обов'язково має означати „писання ікону”. Богослов'я ікони – це передусім молитися перед іконою, бачити в ній об'явленого Бога.

Догмат про іконопочитання оснований на догматі Воплочення, відповідно до якого в Ісусі Христі не злито, нероздільно та незмінно поєднані божественна та людська природи. Завдяки цьому поєднанню людині дарована можливість єдності з Богом, яка була втрачена внаслідок гріхопадіння.

Справжня ікона покликана являти і вона являє образ Божий в людині. Першою іконою Бога був Адам, який пошкодив свою іконічність, впадши у гріх. Адам, а з ним і все людство, зберігши знання про Бога, втратило знання Бога. З первородним гріхом щезла повнота іконічності світу. Тобто образ Божий в людині став затьмарений гріхом і лише з приходом другого Адама світ отримав можливість знову осягнути свою іконічність. За словами св. Івана Дамаскіна: „після Вопло-

чення Бога матерія знову стала цінною і може бути використана для зображення Божества” [1].

Образ Божий, явлений людині Богочоловіком, може бути відновлений в ній і знову бути відображений у світі у всій повноті. Покликання християнина можна визначити, як відновлення іконічності – своєї та світу, що рівноцінне спасінню.

Іконопочитання базується на тому, що споглядаючи ікону Христа в його людській природі, віруючи, що в ньому поєднані Божа і людська природи, особа спілкується зі самим Богом у Трійці, за словами Спасителя: „хто бачив мене, той бачив Отця” (Ів. 14,9) [6]. Головне у спогляданні лицем до лица образу Божого є те, що споглядач стає причасником Божої благодаті, яка відкривається через красу ікони, навчається Божої правди, яка являється в ній [8]. Ікони Богородиці, святих почитаються не тому, що є портретами цих людей, а через те, що образ Божий якнайповніше проявився в цих особах. Образ Божий у свій повноті благодаті впливає на кожного до тієї міри, в якій його можна сприйняти.

Почитати образ Божий *в душі та правді* (Ів. 4,24) [6] означає для всіх християн – стриміти до відновлення Його в собі та у світі, повертаючи світ Богові, обожествлюючи його. Головною святинею у Божому світі є людина і в цьому значенні всім християнам належить стати іконописцями та реставраторами образу Божого. Отці Церкви: „кожний з нас є іконописцем власного життя”. Справжніми іконописцями Церква називає не художників, а отців Церкви, які явили людству образ Божий у собі [5].

Що ж до етимології поняття „ ікона” то в різні періоди і культури йому надавалося різного значення. Так у грецькій мові термін *eikon* має декілька значень, основними з яких виступають такі як „зображення”, „образ”, „мислений образ”, „бачення, уподібнення”.

Тобто будь-що, що щось представляє є *eikon*. У сучасній мові слово „ікона” закріпилося за священними зображеннями як предметом культу та почитання. Крім того поняття „образ” (означення абстрактного духовного уявлення про предмет та явище) та „ікона” у сьогоднішньому вживаються як синоніми, тоді як у грецькій мові поділу на образ та ікону не було. Крім того, грецькою мовою слово „ікона” синтетично означало і матеріальне (зображення), і духовне (мислений образ) у їх нероздільному взаємозв'язку [4].

А) Старий Завіт

У Септуагінті (грецький переклад єврейської Біблії) слово „ікона” вживається не лише на означення людського буття сотвореного на Божий образ, але й на означення ідола.

Бт. 1, 27: *І сотворив Бог людину на свій образ, на образ Божий сотворив її.*” [6].

Бт. 9,6: *...бо на подобу Богу створено людину.*” [6].

Втор. 4,16, 1 Сам. 6,11; 2 Цар. 11,18; 2 Хронік 33,7; Пс. 38,7; 72,20; Іч. 40,19-20; Єз. 7,20; 16,17; Дан. 2,31-35; 3, 1-18; Осія 13,2. [6].

Б) Новий Завіт

У Новому Завіті слово „ікона” дуже часто стоїть за Воплоченого Слова: „Він (Ісус Христос) – образ невидимого Бога (Кол. 1,15) [6].

Мт. 22,20; Мк. 12,16; Лк.20,24; Рим. 1,23; 8,29; 1 Кор. 11,7; 15,49; 2 Кор. 3,18; 4,4; Кло. 1,15; 3,10; Євр. 10,1; Об'яв. 13,13; 14,9; 14,11; 15,2; 16,2; 19,20; 20,4 [6].

Хоча у жодному випадку термін „ікона” не вживається у значенні написаної ікони.

В) Святі Отці

Святі Отці вживали слово „ікона” у ширшому значенні, порівняно з тим, як вживається цей термін сьогодні. Тобто, *ВСЕ ІКОНА – ВСЕ ІКОНІЧНЕ (БООБРАЗНЕ)*: весь світ – ікона Бога, як витвір досконалого художника. Словесною іконою називають тропар, акафіст, проповідь, житіє. Максим Исповідник: *Церква – ікона. Храм – ікона переображеного космосу. Єпископ – ікона Христа* [4, 6].

Слово *eikon* (іконообраз) змогло передати надзвичайно важливу богословську ідею: ікона – це не просто зображення (почитання якого б було б просто ідолопоклонством), а це і зображення, і мислений образ, єдність яких богослов'я ікони трактує як невидиму, проте цілком реальну „присутність” у зображенні його оригіналу, у зображенні святого – самого святого, у зображенні Христа – самого Христа [4, 15].

Іконопис у власному значенні як церковне мистецтво сформувався на візантійському ґрунті, де і викристалізувалося богословське обґрунтування іконопочитання. Однак він не розвивався у вакуумі, але запозичував елементи з інших культур, надаючи їм іншого виміру та значення (юдаїзм в Палестині, еллінізм в Греції, римська культура) [7].

А) образ у юдаїзмі

Євреї ніколи абсолютно не заперечували зображень, за винятком ідолів. В самому єврейському середовищі існували дві позиції щодо трактування зображень: ліберальна та ригористична. Тобто, навіть у самому єврейському середовищі протягом віків простежується розвиток розуміння та місця візуального зображення в єврейському світогляді. Попри численні приклади ідолопоклонства у Старому Завіті (Вих. 32, Втор. 3-4, 1 Мак. 1, 41-64) [6], маємо також свідчення й про використання зображень (Вих. 25, 1-22: херувими на арці завіту (рис. 1.); Вих. 26, 1,31: херувими на святая святих; Чис. 21, 4-9: бронзовий змії; 1 Цар.6, 23-35; 7, 15-37 – Храм Соломона (використання нового типу зображень, які не вважалися ідолами), 1 Цар. 10, 18-20: зображення левів на троні Соломона; Єз. 41, 15-21: херувими з людськими обличчями у видінні Єзекіїла, Проп. 38,27; Муд. 13-15) [6]. Тобто можна говорити про існування двох типів зображень в єврейському суспільстві: перший, літургійні зображення, які були створені на Божу славу, другий – ідоли. Другу Божу заповідь не пояснювали як абсолютну заборону всіх зображень чи релігійних зображень зокрема. Ідолопоклонство визначалося особистісним ставленням до образу, а не самим образом.

В залежності від періоду в історії єврейського народу провідне місце займала та чи інша позиція щодо ставлення до зображень. Наприклад, після вавилонського заслання простежується дещо ригористичний підхід по відношенні до зображень.

Був збудований новий храм (1 Мак. 1,22; 4,57; Езр. 5-6) [6], який був дуже просто декорований, а святая святих була порожня. Однак є свідчення про замок Гірмануса, відомої єврейської родини, на стінах якого були викарбувані звірі. При цьому ніхто не висловлював протесту проти зооморфних зображень. Інша згадка про мавзолей, який збудував Симон Макавей (1 Мак. 13,25-30) [6], прикрасивши його всередині скульптурами, що мали символічний характер.

Існують твердження, що палестинські євреї 1 ст.н.е. забороняли ображення живого буття, базуючись на текстах Закону. Як підтвердження цієї гіпотези цитують Йосифа Флавія та Філона Олександрійського [11]. Перший висловлює ригористичний підхід до зображень, засуджуючи навіть Соломона за скульптурні зображення у храмі та зображення левів на троні, а другий – менш ригористичний, також доказує єврейську аніконію та іконофобію.

Деякі науковці стверджують, що протягом перших трьох століть християнської ери у єврейському середовищі відбувається перехід від суворого символічного мистецтва (менора, пальмові гілки і т.д.) до появи фігуративних зображень, яскравим прикладом чого є синагога в Дура Європос (200 р.) (рис. 1.). Інші вважають, що євреї розвинули фігуративне мистецтво, а християни просто почали їх наслідувати (домашня церква в Дура Європос 232-256 рр.) (рис. 2.) [10].

Б) образ у греків

Образ у греків мав містичний, магічний характер. Деякі статуї, наприклад Афіни та Артемія Ефеських чи Зевса (рис. 3.), вважалися нерукотворними і поклонялися їм у різний спосіб.

Такі філософи як Ксенофонтій, Геракліт Ефеський висловлювали протест проти обрядів поклоніння, оскільки вважали, що він містять духовну небезпеку. Платон також бачив небезпеку у такому роді поклонінню, однак вважав, що обряди слід здійснювати, щоб заслужити ласку богів.

В) Римська імперія

У Римській імперії образ відіграв певну роль, зокрема зображення імператорів, які почиталися як об'єкт культу. Вважалося, що через посередництво свого портрета, імператор був присутній і ця присутність мала юридичний характер. Наприклад, якщо в суді знаходився портрет імператора, то суддя виголошував вирок від імені імператора. Згодом християни почали вживати поганські зображення, надаючи їм нового значення: філософ – Христос, добрий пастир, апостол або пророк; сцени вознесіння – Вознесіння Господнє; вплив придворних церемоній – імператор та імператриця на троні – Христос та Богородиця між святими; тріумфальний вхід імператора – вхід Христа в Єрусалим (рис. 4.).

Г) Перші християни та образ

Для перших християн образ немає ніякого значення. Для палестинських християн будь-яке зображення вважалося ідолопоклонством. Це виражалося у відмові поклонятися імператорові (мученики перших століть були засуджені перед зображенням імператора). Крім того, будучи

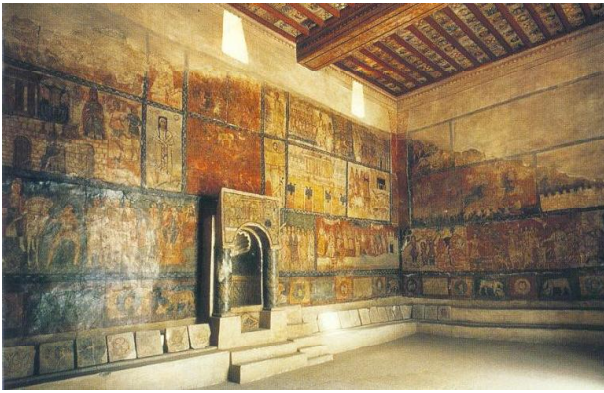

Рис. 1. Синагога в Дура Європос (200 р.)

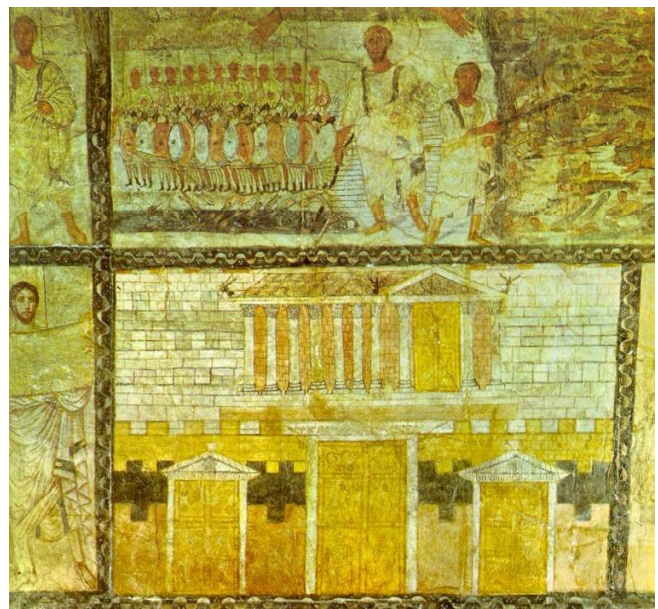

Рис. 2. Домашня церква в Дура Європос 232-256 рр.

Добрий пастир

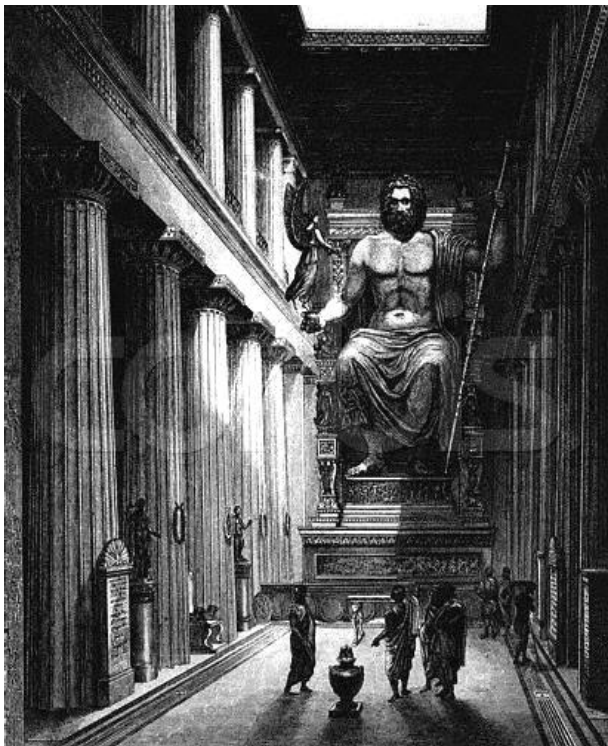

Орфей

Оранта

Рис. 4. «Християнізовані» елліністичні сюжети

Рис. 3. Реконструкція статуї Зевса роботи Фідія, що була одним із величних священних приношень святилища Олімпу

малочисельними спільнотами, християни не потребували великих будівель, які б містили якісь зображення; більшість з християн були бідними людьми, що не могли собі дозволити замовити твір мистецтва; переслідування з боку влади; поганський митець не міг творити щось для християн, якщо він не порвав з поганським світом.

Висновки. Проведене дослідження представило витоки та напрями розвитку іконопису зі східнохристиянської перспективи. Показало, що поганський образ і теорія, яку він представляв, відрізнялася від християнського духу для якого зображення стало засобом вираження християнської віри.

Подальший напрямок дослідження – вивчення семантичних, концепційних, композиційних та формотворчих особливостей ікони.

Література:

1. Антонов Н. Р. Храм Божий и церковные службы. – Второе изд. Джорджвиль. Н. И., США. - 1983. – 364 с.
2. Бобков К. В., Шевцов Е. В. Символ и духовный опыт православия. – М.: ТОО «Изан», 1996. – 309с.
3. Красновский Н. Храм православно-христианский, его устройство, части и принадлежности, наименование храмов, мысли и чувства, возбужденные при обозрении храма. – М.: Типография общества распространения полезных книг, 1888. - 324 с.
4. Лепахин В. Икона и иконичность. Сегед, 2000; перек. Икона і іконічність. Львів, Свічадо, 2001: – 167 с.
5. Мень А. Православное богослужение. Таинство. Слово. Образ. – М.: Слово, 1991.
6. Святе письмо Старого та Нового Завіту: Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами: переклад тексту о. Іван Хоменко, 3-го ЧСВВ. – Вид. оо.Василян «Місіонер», – 2008. – 1450 с.
7. Троицкий Н. Христианский православный храм в его идее // К свету. - 1994. - №17. – С. 22
8. Успенский Л.А. Богословские иконы православной Церкви. – МП., 1989
9. Флоренский П. А. Храмовое действие как синтез искусств // Маковец.: Журнал Искусств. - 1922.- №1. – С.14
10. Krapiec M. Byt i piękno. Zeszyty Nauk. Katol. Uniw. Lubelskiego. Lublin, 1963 nr. 1 (21). S. 15-34.
11. Maria-Renata od Chrystusa: Liturgia a sztuka. – Poznań, 1934. – S. VIII.